



การใช้พืชสมุนไพรรักษาโรคตับของหมอพื้นบ้านในจังหวัดสงขลา

Utilization of Medicinal Plants by Traditional Healers for the Treatment of Liver Diseases in Songkhla Province

จันทร์เพ็ญ ธรรมพร¹ เกศริน มณีขุน^{1*} นิลิตา บำรุงวงศ์² และ มาลินี วงศ์นาวา²

¹ คณะการแพทย์แผนไทย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 90110

² ภาควิชาเภสัชวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 90110

Corresponding Author, E-mail: katesarin.m@psu.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษาการใช้สมุนไพรรักษาโรคตับของหมอพื้นบ้านในจังหวัดสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2555-2557 โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ร่วมกับการสังเกตอย่างใกล้ชิด คัดเลือกหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ จำนวน 5 คน ผลการศึกษา รวบรวมพืชสมุนไพรได้ทั้งสิ้นจำนวน 87 ชนิด 78 สกุล 44 วงศ์ วงศ์ที่พบมากที่สุด คือ Apiaceae รองลงมา คือ Fabaceae และ Phyllanthaceae ตามลำดับ ส่วนของพืชที่นำมาใช้มากที่สุด คือ ส่วนใต้ดิน นิยมใช้วิธีต้มน้ำดื่มมากที่สุด และรสรยาหลักของสมุนไพรที่มีสรรพคุณรักษาโรคตับ คือ รสขม รวบรวมตำรับยาได้จำนวน 18 ตำรับ พบตำรับยาใช้ภายในมากที่สุด จำนวน 15 ตำรับ พืชสมุนไพรที่มีการใช้ซ้ำกันมากที่สุด 3 อันดับแรก คือ ชิงชี (*Capparis micracantha* DC.) ไม้เท้ายายม่อม (*Clerodendrum indicum* (L.) Kuntze) ย่านาง (*Tiliacora triandra* (Colebr.) Diels) มะเดื่อชุมพร (*Ficus racemosa* L.) คนทา (*Harrisonia perforata* (Blanco) Merr.) มะตูม (*Aegle marmelos* (L.) Corrêa ex Roxb.) สมอไทย (*Terminalia chebula* Retz.) และจันทน์เทศ (*Myristica fragrans* Houtt.) สมุนไพรที่น่าสนใจและยังไม่มีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโรคตับ เช่น กำลั้งวัวเถลิง (*Anaxagorea luzonensis* A. Gray) ชิงชีใบเหลื่อม (*Capparis acutifolia* Sweet) และ เต่าร้างแดง (*Caryota mitis* Lour.)

ABSTRACT

A study on the utilization of medicinal plants for treating liver diseases in Songkhla Province was carried out during 2012-2014. Five experienced traditional healers were interviewed by using semi-structured interviews and participant observation. Among the total 87 medicinal plant species collected, which belong to 78 genera of 44 families, the three most

frequently represented families were Apiaceae, followed by Fabaceae and Phyllanthaceae. The underground plant parts were the most frequently used plant part. Decoction was the main mode of preparation and bitter plants were commonly used for making remedies for liver disease treatments. Eighteen traditional prescriptions were documented and the main administration of herbal remedies was oral route (15 prescriptions). Eight species, *Capparis micracantha* DC., *Clerodendrum indicum* (L.) Kuntze, *Tiliacora triandra* (Colebr.) Diels, *Ficus racemosa* L., *Harrisonia perforata* (Blanco) Merr., *Aegle marmelos* (L.) Corrêa ex Roxb., *Terminalia chebula* Retz., and *Myristica fragrans* Houtt., were frequently quoted by traditional healers and they were used as important ingredients of prescriptions for liver diseases. Interestingly, some species have never been tested for liver diseases and related biological activities, such as *Anaxagorea luzonensis* A. Gray, *Capparis acutifolia* Sweet and *Caryota mitis* Lour.

คำสำคัญ: พืชสมุนไพร โรคตับ หมอพื้นบ้าน จังหวัดสงขลา

Keywords: Medicinal plant, Liver diseases, Traditional healer, Songkhla province

บทนำ

ตับเป็นอวัยวะที่ใหญ่ที่สุดในร่างกาย วางตัวอยู่ในช่องท้องใต้ชายโครงด้านขวา มีน้ำหนักประมาณ 1.4 กิโลกรัม มีหน้าที่สะสมสารอาหาร เช่น แป้ง โปรตีน ไขมัน วิตามิน แร่ธาตุต่างๆ สร้างเม็ดเลือด สารควบคุมการแข็งตัวของเลือด และน้ำดี นอกจากนี้ ตับยังมีหน้าที่ทำลายหรือขับสารพิษ ซึ่งระหว่างกระบวนการขับสารพิษนี้ มีการสร้างสารอนุมูลอิสระจำนวนมากทำให้ตับเกิดความผิดปกติหรือเกิดความเสียหายได้ (Kumar et al., 2010)

โรคตับในประเทศไทยที่พบบ่อย ได้แก่ โรคตับอักเสบจากไวรัส ตับแข็ง มะเร็งตับ และพยาธิใบไม้ตับ (วิญญู, 2540) โรคดังกล่าวเป็นปัญหาสาธารณสุขของประเทศในการป้องกัน ควบคุม และรักษา สาเหตุส่วนใหญ่มาจากการได้รับสารเคมีบางชนิด เช่น คาร์บอนเตตราคลอไรด์ คลอโรฟอร์ม อะฟลาทอกซิน สารโลหะหนัก ยาปฏิชีวนะบางชนิด ยาเคมีบำบัด

การดื่มแอลกอฮอล์ มากกว่าวันละ 80 มิลลิลิตร ติดต่อกันเป็นเวลานาน 5-10 ปี การติดเชื้อไวรัส โดยเฉพาะไวรัสตับอักเสบบี และซี ระบบภูมิคุ้มกันบกพร่อง ไขมันพอกตับ และการรับประทานยาเกินขนาด เช่น ยาพาราเซตามอล ยาเตตราไซคลีน (Biswas et al., 2010) ผู้ป่วยโรคตับมักมีอาการตัวเหลือง ตาเหลือง ปวดท้องด้านขวา ท้องโต อ่อนเพลีย คลื่นไส้อยากอาเจียน และอาเจียนเป็นเลือด (Mukazayire et al., 2011)

การแพทย์แผนไทยได้กล่าวถึงอาการและโรคที่คล้ายคลึงกับโรคตับไว้ในคัมภีร์อติสาร และคัมภีร์กษัย โดยในคัมภีร์อติสารได้กล่าวถึง โรคกาฬที่เกี่ยวกับตับ เช่น กาฬพิพิธ กาฬพิพิธ และกาฬมูตร โดยมีลักษณะและตำแหน่งที่เกิดแตกต่างกัน กล่าวคือ “กาฬพิพิธ” เกิดขึ้นภายในแต่ชั่วดับลงไป “กาฬพิพิธ” เกิดขึ้นในชั่วหัวใจหรือชั่วตับ และ “กาฬมูตร” ผุดกินอยู่ในตับ ให้ลงเป็นโลหิต” ในคัมภีร์กษัย ได้กล่าวถึง

โรคหรืออาการที่เกี่ยวข้องกับตับ โดยเรียกว่า กษัยเต่า และกษัยลิ้นกระบือ โดย “กษัยเต่า” มีลักษณะเป็น ดานเสมหะ ตั้งที่ชายโครงซ้ายขวาเท่าฟองไข่ กระทำให้ จับทุกเวลาน้ำขึ้น กายชุปผอม เนื้อเหลืองดั่งขมิ้น และ “กษัยลิ้นกระบือ” เกิดเพื่อโลหิตลุ่ม ติดอยู่ชายตับ เป็น ตัวแข็ง ยาวออกมาชายโครงด้านขวา รูปร่างเหมือนลิ้น กระบือ ทำให้ครันตัว ให้ร้อน จับเป็นเวลา นอนไม่หลับ ร่างกายผอมแห้ง (กองการประกอบโรคศิลปะ, 2542a) สอดคล้องกับการศึกษาของเพ็ญภา และคณะ (2546) กล่าวถึงโรคกษัย โดยระบุว่า กษัยเต่าและกษัยลิ้น กระบือ อาจเกิดจากตับอักเสบ ตับแข็ง มะเร็งตับ และ ในตำราแพทย์แผนไทยยังได้ระบุ ตำรับยาที่ใช้รักษาโรค ดังกล่าวไว้ด้วย อย่างไรก็ตาม ตัวยาบางชนิดในตำรับยา ที่ระบุไว้หายาก บางชนิดมีชื่อพื้นเมืองพ้องกัน ส่งผลให้ เกิดความผิดพลาดในการนำมาใช้ได้ การรวบรวมองค์ ความรู้จากหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษา โรค จึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญเนื่องจากตำรับยาที่ รวบรวมได้เป็นตำรับที่ปัจจุบันยังคงใช้ หมอพื้นบ้าน สามารถยืนยันชนิดพืชที่ใช้ในตำรับได้ จึงช่วยป้องกัน ความผิดพลาดในการใช้ และสามารถนำไปวิจัยเพื่อ พัฒนาตำรับยาได้ง่ายเนื่องจากทราบชนิดพืชและ แหล่งที่มาของพืช

สำหรับในประเทศไทยยังไม่พบรายงาน การศึกษาสมุนไพรรักษาโรคตับ ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจ ศึกษารวบรวมสมุนไพรที่ใช้ประกอบตำรับยาโรคตับ ที่หมอพื้นบ้านในจังหวัดสงขลาใช้รักษาผู้ป่วย โดย ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้สามารถนำไป ประยุกต์ใช้กับงานวิจัยด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้ ซึ่งจะ มีประโยชน์ต่อผู้ป่วยต่อไป

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ใช้วิธีการสำรวจ การ สัมภาษณ์หมอฟันบ้านแบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) และคัดเลือกหมอฟันบ้านใน จังหวัดสงขลา โดยวิธีคัดเลือกตามวัตถุประสงค์ (judgement or purposive sampling) กำหนด เกณฑ์การคัดเลือกหมอฟันบ้าน คือ 1) มีประสบการณ์ ในการเป็นหมอฟันบ้านไม่น้อยกว่า 20 ปี 2) ปัจจุบัน ยังคงรักษาผู้ป่วย 3) มีจำนวนผู้ป่วยโรคตับมารับการ รักษาไม่น้อยกว่าปีละ 20 คน และ 4) ได้รับการยอมรับ จากคนในชุมชน จากเกณฑ์ดังกล่าว คัดเลือกหมอ ฟันบ้านได้จำนวน 5 คน จากนั้นรวบรวมภูมิปัญญาการ รักษาโรคตับ ตำรับยา และชนิดของพืชสมุนไพรที่ใช้ ประกอบตำรับยา พร้อมเก็บตัวอย่างพืชสมุนไพรเพื่อนำมาระบุชนิด และจัดทำตัวอย่างอัดแห้งสำหรับอ้างอิง งานวิจัย หากเป็นชนิดที่พบได้ทั่วไป จัดเก็บตัวอย่างไว้ ที่ คณะ การ แพทย์ แผน ไทย มหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ ตัวอย่างพืชป่า เก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์พืช มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (PSU Herbarium)

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปของหมอฟันบ้าน

หมอฟันบ้านที่คัดเลือกได้จำนวน 5 คน เป็น เพศชาย มีอายุระหว่าง 64-84 ปี มีการศึกษาในระดับ ประถมศึกษามากที่สุด ส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดองค์ ความรู้จากบรรพบุรุษมากที่สุด และทุกคนมี ประสบการณ์การเป็นหมอฟันบ้านไม่น้อยกว่า 20 ปี มีความชำนาญทั้งด้านเวชกรรมไทยและเภสัชกรรมไทย และมีอาชีพหลักเป็นหมอฟันบ้าน

2. หลักการวินิจฉัยโรค และกระบวนการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน

จากข้อมูลพบว่า หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เรียกชื่อโรคตั้งตามองค์ความรู้ที่ได้สืบทอดมา และตามคัมภีร์แพทย์แผนไทย เช่น โรคตีชาน ดับแข็ง ดับทรุด ดับย่อย ผิในดับ กาฬงดับ ชางซึก และดับพิการ บางท่านเรียกชื่อโรคตามคำบอกเล่าของผู้ป่วยซึ่งได้รับการวินิจฉัยจากโรงพยาบาล เช่น ไวรัสตับอักเสบบี และมะเร็งตับ สาเหตุการเกิดโรค ส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องกันคือ เกิดจากความผิดปกติของธาตุในร่างกาย โดยเริ่มจากธาตุน้ำพิการ (น้ำดี) ไม่สามารถผลิตน้ำดีได้ตามปกติ และธาตุลมพิการ (กุกฉิสยวาตา) ซึ่งเป็นลมที่พัดอยู่ในช่องท้อง เมื่อพิการจึงไม่สามารถพัดหรือส่งน้ำดีได้ตามปกติ ส่งผลต่อธาตุไฟ ที่เป็นไฟสำหรับย่อยอาหาร (ปริณามัคคี) ไม่สามารถย่อยอาหารได้ ทำให้มีอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และสุดท้ายหากไม่ได้รับการบำบัด จะส่งผลกระทบต่อธาตุดิน คือดับ (ยกนัง) ทำให้ทำงานมากเกินไป ส่งผลให้ดับแสดงอาการต่าง ๆ เช่น ดับโต ดับอักเสบ และผิในดับ เป็นต้น

นอกจากนี้พบว่าบางส่วนเกิดจากการดื่มแอลกอฮอล์ติดต่อกันเป็นระยะเวลานาน การรับประทานไขมัน การทำงานหนัก และการพักผ่อนไม่เพียงพอ ส่วนใหญ่อาการที่ปรากฏทางร่างกายคือ ผู้ป่วยมักจะมีอาการตัวเหลือง ตาเหลือง เล็บเหลือง ตัวร้อน ปวดชายโครงด้านขวา เป็นหลักอาการร่วมอื่น ๆ เช่น ปวดท้อง ท้องบวมป่อง ปัสสาวะเหลือง อุจจาระปนเลือด เบื่ออาหาร น้ำหนักลด และอ่อนเพลีย การวินิจฉัยโรคตั้ง ใช้การซักประวัติ การตรวจร่างกาย และการจับชีพจร พบว่าผู้ป่วยโรคตั้งจะมีชีพจรเต้นช้า เบา บางรายที่มีอาการตัวร้อนร่วมด้วยชีพจรจะเต้นเร็ว และเต้นแรง รวมทั้งการใช้มีอคล้าบริเวณชายโครงด้านขวาเพื่อตรวจสอบความผิดปกติ

ของดับ และตรวจสอบความร้อนในร่างกาย ผู้ป่วยโรคตั้ง มักมีอาการร้อนบริเวณชายโครงขวา และแผ่นหลัง ระยะเวลาการรักษาโดยเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 2-3 เดือน อย่างไรก็ตาม ขึ้นกับความรุนแรงและความเรื้อรังของโรค นิยมใช้ยาต้มน้ำดีเนื่องจากเป็นวิธีการที่ไม่ยุ่งยาก และเชื่อว่าผู้ป่วยได้รับตัวยาที่มีความเข้มข้นมากกว่ารูปแบบอื่น ในกรณีที่มีการอักเสบ บวม หมอบางท่านใช้ยาพอกบริเวณรอยโรคร่วมด้วย

3. ตำรับยาและชนิดสมุนไพร

รวบรวมตำรับยาได้ทั้งสิ้น จำนวน 18 ตำรับ เป็นตำรับยาใช้ภายใน 15 ตำรับ ยาใช้ภายนอก 3 ตำรับ จากตำรับยาทั้งหมด จำแนกตามวิธีการปรุงยาได้ 5 ประเภท พบว่า ยาต้มน้ำดี เป็นวิธีที่นิยมมากที่สุด พบ 10 ตำรับ รองลงมา คือ ยาพอก และยาผง อย่างละ 3 ตำรับ ยาสกัดด้วยแอลกอฮอล์ และยาฝน อย่างละ 1 ตำรับ ส่วนประกอบในตำรับยา แบ่งเป็นพืชวัตถุ จำนวน 87 ชนิด 78 สกุล 44 วงศ์ ธาตุวัตถุ 6 ชนิด และสัตว์วัตถุ 1 ชนิด มีพืชนำเข้าจากต่างประเทศ จำนวน 11 ชนิด และพืชพื้นเมืองในประเทศไทย จำนวน 76 ชนิด แบ่งตามลักษณะวิสัยได้ 4 กลุ่ม คือ ไม้ต้น 24 ชนิด ไม้ล้มลุก 32 ชนิด ไม้พุ่ม 19 ชนิด และ ไม้เถา 12 ชนิด วงศ์ที่พบพืชมากที่สุด คือ Apiaceae 9 ชนิด รองลงมา คือ Fabaceae และ Phyllanthaceae วงศ์ละ 5 ชนิด ส่วนของสมุนไพรที่มีการนำมาใช้มากที่สุด คือ ส่วนของราก รองลงมา คือ เนื้อไม้ และผล รสยาหลักของพืชที่ใช้ประกอบตำรับยาส่วนใหญ่มีรสขม รองลงมาคือ รสจืด และ รสฝาด ตามลำดับ ชนิดสมุนไพรที่มีความถี่ในการนำมาใช้ประกอบตำรับยามากที่สุด 3 อันดับแรก คือ ชิงชี (*Capparis micracantha* DC.) ไม้เท้ายาม่อม (*Clerodendrum indicum* (L.) Kuntze) ย่านาง (*Tiliacora triandra* (Colebr.) Diels) มะเดื่อชุมพร (*Ficus racemosa* L.) คนทา (*Harrisonia perforata* (Blanco) Merr.)

มะตูม (*Aegle marmelos* (L.) Corrêa ex Roxb.) สมอไทย (*Terminalia chebula* Retz.) และ จันทน์เทศ (*Myristica fragrans* Houtt.) (ตารางที่ 1)

วิจารณ์ผลการวิจัย

ชนิดพืชสมุนไพรที่สำรวจได้จำนวน 87 ชนิด พบว่ามีทั้งพืชพื้นเมืองที่พบในเมืองไทย จำนวน 76 ชนิด และชนิดที่มีรายงานการนำเข้าจากต่างประเทศ จำนวน 11 ชนิด พืชพื้นเมืองที่มีในเมืองไทย พบว่า หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่มักซื้อจากร้านขายยาสมุนไพร เนื่องจากมีความสะดวก และประหยัดเวลา ประกอบกับพืชบางชนิดหายาก การเก็บจากป่ามาใช้ ต้องใช้เวลาในการเดินทาง ยกเว้นบางชนิดที่ร้านขายยาสมุนไพรไม่มี หมอพื้นบ้านจำเป็นต้องเดินทางไปเก็บหรือชนิดไหนที่สามารถนำมาปลูกได้ มักนิยมนำมาปลูกใกล้บ้านเพื่อความสะดวก ปัจจุบันพบว่า การปลูกเพื่อนำมาใช้ประโยชน์นั้นยังคงมีน้อย ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าเป็นห่วง เนื่องจากพืชบางชนิดเป็นตัวยาคัญในตำรับยา ทำให้มีการนำออกจากป่ามาก โดยไม่มีการปลูกทดแทน เช่น ชะลูด (*Alyxia reinwardtii* Blume) สมุลแว้ง (*Cinnamomum bejolghota* (Buch.-Ham.) Sweet) และสะค้าน (*Piper ribesoides* Wall.) เป็นต้น สำหรับชนิดที่นิยมนำมาปลูกใกล้บ้าน เช่น น้ำนอง (*Polyalthia suberosa* (Roxb.) Thwaites) ทองพันชั่ง (*Rhinacanthus nasutus* (L.) Kurz) และย่านาง (*Tiliacora triandra* (Colebr.) Diels) เป็นต้น สำหรับพืชที่นำเข้าจากต่างประเทศ เช่น พืชกลุ่มโกฐ และพืชกลุ่มเทียนชนิดต่าง ๆ เป็นพืชที่ใช้สำหรับปรับโลหิต มักนิยมใช้เป็นส่วนประกอบในตำรับยาต่าง ๆ เนื่องจากการแพทย์แผนไทยตั้งแต่ในอดีต มีการนำการแพทย์ต่าง ๆ มาปรับและประยุกต์ใช้ผสมผสานกัน เช่น การแพทย์แผนจีน และการแพทย์

อายุรเวช ดังนั้นสมุนไพรบางชนิดจึงเป็นพืชนำเข้าจากต่างประเทศ และปัจจุบันนี้ยังคงนิยมใช้

สำหรับจำนวนสมุนไพรในตำรับยารักษาโรคดับของหมอพื้นบ้าน พบชนิดสมุนไพรที่ใช้ประกอบตำรับยาดังแต่ 1-33 ชนิด โดยตำรับที่พบชนิดสมุนไพรมากที่สุด 3 อันดับแรกคือ ตำรับยาเบญจอมฤต มีสมุนไพรประกอบตำรับยาจำนวน 33 ชนิด สาเหตุที่มีจำนวนสมุนไพรในตำรับมาก เนื่องจากเป็นตำรับที่ใช้รักษาโรคดับเรื้อรัง หรือเรียกว่า ดับพิการ การรักษาโรคเรื้อรังจำเป็นต้องพิจารณาด้วยารักษา ทั้ง “ตัวยาคหลัก” ที่ใช้รักษาสาเหตุของโรคดับโดยตรง “ตัวยาคช่วย” เพื่อรักษาโรคแทรกซ้อน และ “ตัวยาคประกอบ” เพื่อบำรุงร่างกายให้แข็งแรง เป็นต้น รองลงมาคือ ตำรับยารักษาโรคฝีในตับ มีจำนวนสมุนไพร 14 และ 13 ชนิด ตามลำดับ นอกจากนี้พบว่า มีตำรับยาเดี่ยว 3 ตำรับ ซึ่งแต่ละตำรับมีสมุนไพรเป็นส่วนประกอบเพียง 1 ชนิด ประกอบด้วย บัวบก (*Centella asiatica* (L.) Urb.) หนุน (*Ceiba pentandra* (L.) Gaertn.) และ อุดพิต (*Typhonium trilobatum* (L.) Schott) ทั้งหมดใช้เป็นยาพอก โดยนำใบมาตำพอกบริเวณขาโครงด้านขวา เพื่อช่วยลดความร้อนในร่างกายที่เกิดจากการอักเสบของตับ สมุนไพรทั้ง 3 ชนิด มีรสขม การแพทย์แผนไทยเชื่อว่าสมุนไพรรสขมสามารถลดความร้อนในร่างกายได้ ซึ่งจะช่วยให้ตับฟื้นตัวได้ดีขึ้น ยาพอกทั้ง 3 ชนิด มักใช้ร่วมกับตำรับยาต้ม น้ำต้มเพื่อรักษาอาการภายในควบคู่กัน รสยาหลักของตำรับยาหรือเรียกว่า “รสประธาน” มี 3 รสหลัก คือ รสร้อน รสเย็น และรสสุขุม (กองการประกอบโรคศิลปะ, 2542a) พบว่า รสประธานของตำรับยารักษาโรคดับส่วนใหญ่มีรสประธานเป็นรสเย็น ซึ่งเป็นไปตามหลักการแพทย์แผนไทย ระบุไว้ว่า ตำรับยารสเย็น ซึ่งได้จากส่วนประกอบของชนิดสมุนไพรที่มีรสขมเป็นหลัก เช่น จันทน์เทศ (*Myristica fragrans* Houtt.)

ปลาไหลเผือก (*Eurycoma longifolia* Jack) และ ขมิ้นเครือ (*Fibraurea tinctoria* Lour.) เป็นต้น รองลงมาคือ รสจืด เช่น โศกกระสุน (*Tribulus terrestris* L.) เต่าร้างแดง (*Caryota mitis* Lour.) และย่านาง (*Tiliacora triandra* (Colebr.) Diels) ซึ่ง สอดคล้องกับข้อมูลในตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม ระบุว่า สมุนไพรสมมิมิสรรพคุณแก้ โรคทางโลหิต บำรุงน้ำดี และช่วยย่อยอาหาร สำหรับ รสจืด มีสรรพคุณดับพิษไข้ ดับพิษปวดร้อน และขับ ปัสสาวะ เนื่องจากผู้ป่วยโรคตับมักมีไข้ ตัวร้อน ร่วม ด้วย การขับปัสสาวะทำให้ร่างกายระบายความร้อน ผ่านทางปัสสาวะ ช่วยให้อุณหภูมิร่างกายลดลง

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าสมุนไพรที่ หมอพื้นบ้านนำมาใช้รักษาโรคตับมีสรรพคุณสอดคล้อง กับฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคตับ ซึ่งประกอบด้วย สมุนไพรที่มีฤทธิ์ด้านการอักเสบ จำนวน เช่น จันทน์เทศ (*Myristica fragrans* Houtt.) คนทา (*Harrisonia perforata* (Blanco) Merr.) และ ไม้เท้ายายม่อม (*Clerodendrum indicum* (L.) Kuntze) สมุนไพรที่มีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระ เช่น ขมิ้นเครือ (*Fibraurea tinctoria* Lour.) มะเดื่อชุมพร (*Ficus racemosa* L.) และผลสมอไทย (*Terminalia chebula* Retz.) สมุนไพรที่มีฤทธิ์ลดไข้ เช่น ย่านาง (*Tiliacora triandra* (Colebr.) Diels) และจันทน์แดง (*Dracaena cochinchinensis* (Lour.) S.C.) และ

สมุนไพรที่มีฤทธิ์ลดระดับชีวเคมีในตับ (Biochemical Parameters) เช่น ผลสมอไทย (*Terminalia chebula* Retz.) รากปลาไหลเผือก (*Eurycoma longifolia* Jack) และผลสมอพิเภก (*Terminalia bellirica* (Gaertn.) Roxb.) (ตารางที่ 1) เป็นต้น นอกจากนี้พบว่าสมุนไพรที่ใช้ประกอบตำรับยารักษา โรคตับที่น่าสนใจ แต่ไม่พบรายงานฤทธิ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น กำลั่งวัวเถลิง (*Anaxagorea luzonensis* A. Gray) และเต่าร้างแดง (*Caryota mitis* Lour.) โดยเฉพาะ เต่าร้างแดง มีข้อมูลในตำราเภสัชกรรมแผนโบราณ (กองประกอบโรคศิลปะ, 2542b) เกี่ยวกับฤทธิ์รักษา โรคตับ แต่ไม่มีรายงานการศึกษาฤทธิ์ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นชนิดที่น่าสนใจสำหรับการวิจัยต่อไป

การสำรวจครั้งนี้ พบรายงานการใช้บัวผุด (*Rafflesia* sp.) เพื่อบำรุงตับอ่อน โดยนำมาทำเป็นชา ชง ปัจจุบันตำรับนี้ไม่นิยมแล้ว เนื่องจากบัวผุดหายาก และพบน้อย อีกทั้งเป็นพืชที่ไม่สามารถนำมาปลูกเพื่อ ขยายพันธุ์ได้ จากการสืบค้นข้อมูลพบรายงานการ ทดสอบฤทธิ์รักษาบาดแผลของบัวผุด (*Rafflesia hasseltii* Suringar) ในหนูทดลอง พบว่ามีฤทธิ์ในการ รักษาบาดแผลได้ดี (Abdulla et al., 2009) และพบว่า *Rafflesia kerrii* Meijer มีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระ และเป็นแหล่งสารต้านอนุมูลอิสระจากธรรมชาติที่มี คุณภาพ (Puttipan and Okonoqi, 2014)

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ประกอบตำรายารักษาโรคตับ

ชื่อวิทยาศาสตร์ / วงศ์	ชื่อพื้นเมือง	ส่วนที่ใช้ / รสยา	ฤทธิ์ทางชีวภาพ	อ้างอิง
ชนิดพืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้จำกัดมากกว่า 2 คน และฤทธิ์ทางชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับโรคตับ (ไม่รวมฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระ ซึ่งมีรายงานในพืชส่วนใหญ่)				
1. <i>Aegle marmelos</i> (L.) Corrêa ex Roxb. / Rutaceae	มะขาม	ราก ¹ / เป็น	ไม่พบฤทธิ์ที่เกี่ยวข้อง	-
2. <i>Caesalpinia sappan</i> L. / Fabaceae	ฝาง	แก่น ¹ / เสรี้ยว	Anti-inflammatory activity	Wu et al., 2011
3. <i>Capparis acutifolia</i> Sweet / Capparaceae	ชิงช้าใบเหลี่ยม	ราก เมือไม้ ¹ / ขม	ไม่พบฤทธิ์ที่เกี่ยวข้อง	-
4. <i>Capparis micrantha</i> DC. / Capparaceae	ชิงช้า	ราก ลำต้น ¹ / ขม	Anticancer and antituberculosis activities	Khantikaew et al., 2007
5. <i>Cassia fistula</i> L. / Fabaceae	ราชพฤกษ์	เนื้อไม้ ¹ / หวาน	Hepatoprotective activity of CCl ₄	Patwardhan et al., 2009
6. <i>Clerodendrum indicum</i> (L.) Kuntze / Lamiaceae	ไม้เท้าขมเอม	ราก ลำต้น ¹ / ขม	Anti-inflammatory and antipyretic activities	Panthong et al., 2003
7. <i>Cuminum cyminum</i> L. * / Apiaceae	เพ็ญขาว	ผล ¹ / หอม	ไม่พบฤทธิ์ที่เกี่ยวข้อง	-
8. <i>Cyperus rotundus</i> L. / Cyperaceae	แห้วหมู	เหง้า ¹ / มัน	Antibacterial and cytotoxic activities	Kilani et al., 2008
9. <i>Dracaena cochinchinensis</i> (Lour.) S.C. / Asparagaceae	จันทน์แดง	เนื้อไม้ ¹ / ขม	Antinociceptive and antipyretic activities	Reanmongkol et al., 2003
10. <i>Eurycoma longifolia</i> Jack / Simaroubaceae	ปลาไหลเผือก	ราก ¹ / ขม	Hepatoprotective activity of CCl ₄	Panjaitan et al., 2013
11. <i>Fibraea tinctoria</i> Lour. / Menispermaceae	ขมิ้นเครือ	เถา ¹ / ขม	Antioxidant and cytotoxic	Keawpradub et al., 2005
12. <i>Ficus racemosa</i> L. / Moraceae	มะเดื่อชุมพร	ราก ¹ / ผาต	Analgesic activity	Zulfiker et al., 2010

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอฟันบ้านใช้ประกอบตำรับยารักษาโรคตับ (ต่อ)

ชื่อวิทยาศาสตร์ / วงศ์	ชื่อพื้นเมือง	ส่วนที่ใช้ / รสยา	ฤทธิ์ทางชีวภาพ	อ้างอิง
13. <i>Harrisonia perforata</i> (Blanco) Merr. / Simaroubaceae	คันทา	ราก เนื้อไม้ / ขม	Anti-inflammatory activity	Somsil et al., 2012
14. <i>Myristica fragrans</i> Houtt. / Myristicaceae	จันทน์เทศ	เนื้อไม้ ¹ / ขม-หอม	Anti-inflammatory activity	Ozaki et al., 1989
15. <i>Nelumbo nucifera</i> Gaertn. / Nelumbonaceae	บัวหลวง	ดอก ¹ / หอม	Hepatoprotective and antioxidant	Huang et al., 2010
16. <i>Nigella sativa</i> L. * / Ranunculaceae	เพ็ญดำ	เมล็ด ¹ / ขม-ร้อน	Hepatoprotective activity of CCl ₄	Krishnan et al., 2012
17. <i>Terminalia arjuna</i> (Roxb. ex DC.) Wight & Arn. * / Combretaceae	สมอเทศ	ผล ¹ / เบรียว-ฝาด	Antimutagenic activity	Viswanatha et al., 2010
18. <i>Terminalia belirica</i> (Gaertn.) Roxb. / Combretaceae	สมอพิเภก	ผล ¹ / เบรียว-ฝาด	Hepatoprotective activity	Jadon et al., 2007
19. <i>Terminalia chebula</i> Retz. / Combretaceae	สมอไทย	ผล ¹ / เบรียว-ฝาด	Oxidative stress protection	Mahesh et al., 2009;
20. <i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels / Menispermaceae	ย่านาง	ราก ¹ / จืด-ขม	Analgesic activity	Tangsucharit et al., 2006
ชนิดพืชสมุนไพรที่หมอฟันบ้านใช้ไม่ช้กัน และฤทธิ์ทางชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับโรคตับ (ไม่รวมฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระ ซึ่งมีรายงานในพืชส่วนใหญ่)				
1. <i>Acanthus ebracteatus</i> Vahl / Acanthaceae	เหงือกปลาหมอ	ทั้งต้น ¹ / เค็ม	Hepatoprotective activity	Babu et al., 2001
2. <i>Angelica dahurica</i> Benth. & Hook.f. ex Franch. & Sav. * / Apiaceae	โถงสูด	เหง้า ¹ / หอม	Anti-inflammatory activity	Lee et al., 2011
3. <i>Angelica sinensis</i> (Oliv.) Diels * / Apiaceae	โถงเชียง	เหง้า ¹ / หอม	Hepatoprotective activity	Yu et al., 2013
4. <i>Atractylodes lancea</i> (Thunb.) DC. * / Asteraceae	โถงเขมา	เหง้า ¹ / หอม-ขม	Cytotoxic activity	Koonungsomboon et al., 2014

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ประกอบยารักษาโรคตับ (ต่อ)

ชื่อวิทยาศาสตร์ / วงศ์	ชื่อพื้นเมือง	ส่วนที่ใช้ / รสยา	ฤทธิ์ทางชีวภาพ	อ้างอิง
5. <i>Biophytum sensitivum</i> (L.) DC. / Oxalidaceae	กระเทียมยอด	ทั้งต้น ¹ / จืด	Anti-inflammatory activity	Jachak et al.,1999
6. <i>Bridelia ovate</i> Decne. Scan / Phyllanthaceae	มะกา	ใบ ¹ / ขม	Cytotoxic activity	Saetung et al., 2005
7. <i>Carissa spinarum</i> L. / Apocynaceae	หนามพรม	เนื้อไม้ ¹ / ขม	Hepatoprotective activity	Hegde et al., 2012
8. <i>Centella asiatica</i> (L.) Urb. / Apiaceae	บัวบก	ใบ ² / ขม	Anti-inflammatory and anti-inflammatory activity	George et al., 2009
9. <i>Cinnamomum parthenoxylon</i> (Jack) Meisn. / Lauraceae	เทพทโร	เนื้อไม้ ¹ / หอม-ร้อน	Anti-inflammatory activity	Pukdeekumjorn et al., 2013
10. <i>Coriandrum sativum</i> L. / Apiaceae	ผักชีลาว	ผล ¹ / หอม	Hepatoprotective activity	Sreelatha et al., 2009
11. <i>Flueggea virosa</i> (Roxb. ex Willd.) Voigt / Phyllanthaceae	กำบังลาขาว	ราก ¹ / จืด	Anti-inflammatory and anti-pyretic activities	Ezeonwumelu et al., 2012
12. <i>Foeniculum vulgare</i> Mill.* / Apiaceae	เทียนข้าวเปลือก	ผล ¹ / หอม-ร้อน	Anti-inflammatory activity	Choi et al., 2004
13. <i>Gomphrena globosa</i> L. / Amaranthaceae	บานไม่รู้โรย	ทั้งต้น ¹ / จืด	Anti-inflammatory activity	Silva et al., 2012
14. <i>Kaempferia galanga</i> L. / Zingiberaceae	เปราะหอม	เหง้า ¹ / หอม-ร้อน	Antinociceptive activity	Riditid et al., 2008
15. <i>Leonurus sibiricus</i> L. / Lamiaceae	กัญชาเทศ	ใบ ¹ / หอม	Anti-inflammatory and analgesic	Islam et al., 2005
16. <i>Maclura cochinchinensis</i> (Lour.) Comer / Moraceae	แมคแล	เนื้อไม้ ¹ / ขม	Anti-herpes simplex activity	Bunyaphatsara et al., 2000
17. <i>Mesua ferrea</i> L. / Clusiaceae	บุณฑค	ดอก ¹ / หอมเย็น	Anti-inflammatory activity	Gopalakrishnan et al.,1980
18. <i>Oenanthe javanica</i> (Blume) DC. / Apiaceae	ผักชีล้อม	ผล ¹ / หอม	Anti-hepatitis B and cytotoxic	Han et al., 2008

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอปิ่นบ้านใช้ประกอบตำรับยารักษาโรคตับ (ต่อ)

ชื่อวิทยาศาสตร์ / วงศ์	ชื่อพื้นเมือง	ส่วนที่ใช้ / รสยา	ฤทธิ์ทางชีวภาพ	อ้างอิง
19. <i>Phyllanthus acidus</i> (L.) Skeels / Phyllanthaceae	มะยม	ราก / เมล็ด	Hepatoprotective activity	Jain et al., 2011
20. <i>Phyllanthus amarus</i> Schumacher & Thonn. / Phyllanthaceae	หญ้าใต้ใบ	ทั้งต้น ¹ / ชม	Hepatoprotective and cytotoxic activities	Pramyothin et al., 2007
21. <i>Piper chaba</i> Hunter / Piperaceae	ติบตี	ผล ¹ / ร้อน	Hepatoprotective activity of D-Galn/LPS	Matsuda et al., 2009
22. <i>Piper ribesoides</i> Wall. * / Piperaceae	สะค้าน	เถา ¹ / ร้อน	Cytotoxic activity	Sriviriyajan et al., 2014
23. <i>Plumbago indica</i> L. / Plumbaginaceae	เจตมูลเพลิงแดง	ราก ¹ / ร้อน	Hepatoprotective of APAP activity	Rajasekaran et al., 2011
24. <i>Polyalthia suberosa</i> (Roxb.) Thwaites/ Annonaceae	น้านอง	เนื้อไม้ ¹ / จืด	Analgesic activity	Labu et al., 2013
25. <i>Sapindus rarak</i> DC. * / Sapindaceae	มะค้ำติคายา	ผล ¹ / ชม	Cytotoxicity and antimicrobial activity	Saetung et al., 2005
26. <i>Sida acuta</i> Burm. f. / Malvaceae	หญ้าขัดใบยาว	ราก ¹ / จืด	Hepatoprotective of APAP activity	Sreedevi et al., 2009
27. <i>Sida rhombifolia</i> L. / Malvaceae	หญ้าขัดใบเร้า	ทั้งต้น ¹ / จืด	Anti-inflammatory activity	Narendhirakannan et al., 2012
28. <i>Suregada multiflora</i> (A.Juss.) Baill. * / Euphorbiaceae	ชันทองพญาบาท	ราก ¹ / เมล็ด	Anti-inflammatory activity	Tewtraku et al., 2011
29. <i>Tribulus terrestris</i> L. / Zygophyllaceae	โคกกระสุน	ทั้งต้น ¹ / จืด	Antihypertensive activity	Phillips et al., 2006

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ประกอบตำรายารักษาโรคตับ (ต่อ)

ชื่อวิทยาศาสตร์ / วงศ์	ชื่อพื้นเมือง	ส่วนที่ใช้ / รสยา	ฤทธิ์ทางชีวภาพ	อ้างอิง
30. <i>Typhonium trilobatum</i> (L.) Schott / Araceae	อุตพิต	ใบ ² / จืด-เย็น	Analgesic and anti-inflammatory activities	Ali et al., 2012
31. <i>Vetiveria zizanioides</i> (L.) Nash / Poaceae	แฝกหอม	เหง้า ¹ / หอม	Anti-inflammatory activity	Chou et al., 2012
32. <i>Wrightia arborea</i> (Dennst.) Mabb. / Apocynaceae	โมกมัน	เนื้อไม้ ¹ / มัน	Wound healing	Devi et al., 2012

ชนิดพืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ไม่ซ้ำกัน และไม่พบรายงานฤทธิ์ทางชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับโรคตับ (ไม่รวมฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระ ซึ่งมีรายงานในพืชส่วนใหญ่)

1. <i>Alyxia reinwardtii</i> Blume / Apocynaceae	ชะลูด	เปลือกเถา ¹ / หอม	-	-
2. <i>Amomum testaceum</i> Ridl. / Zingiberaceae	กระวาน	ผล ¹ / หอม-ร้อน	-	-
3. <i>Anaxagorea luzonensis</i> A. Gray / Annonaceae	กำลังวันเลิง	ทั้งต้น ¹ / หอม	-	-
4. <i>Anethum graveolens</i> L. * / Apiaceae	เทียนตักแตน	ผล ¹ / หอม-ร้อน	-	-
5. <i>Artemisia pallens</i> Wall. ex DC.* / Asteraceae	โคจรูพาลัมพา	ใบ ¹ / หอม	-	-
6. <i>Avicennia alba</i> Blume / Acanthaceae	เสมหะเด	เนื้อไม้ ¹ / เค็ม	-	-
7. <i>Bauhinia acuminata</i> L. / Fabaceae	กาหลง	ใบ ¹ / จืด	-	-
8. <i>Breynia retusa</i> (Dennst.) Alston / Phyllanthaceae	กำขี้ลาดแดง	ราก ¹ / จืด	-	-
9. <i>Caryota mitis</i> Lour. / Arecaceae	เต่าร้างแดง	เหง้า ¹ / จืด	-	-
10. <i>Ceiba pentandra</i> (L.) Gaertn. / Malvaceae	นุ่น	ใบ ² / จืด	-	-
11. <i>Cinnamomum bejolghota</i> (Buch-Ham.) Sweet * / Lauraceae	สมุลแว้ง	เปลือกต้น ¹ / หอม-ร้อน	-	-

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ประกอบตำรายาโรคตับ (ต่อ)

ชื่อวิทยาศาสตร์ / วงศ์	ชื่อพื้นเมือง	ส่วนที่ใช้ / รสยา	ฤทธิ์ทางชีวภาพ	อ้างอิง
12. <i>Dischidia major</i> (Vahl) Merr. / Apocynaceae	ลูกโรหิณี	ทั้งต้น ¹ / ฝาด	-	-
13. <i>Gynopetalum integrifolium</i> (Roxb.) Kuriz / Cucurbitaceae	ซีกาแดง	ผล เมล็ด ¹ / ขม	-	-
14. <i>Heliotropium indicum</i> L. / Boraginaceae	หญ้าวงช้าง	ทั้งต้น ¹ / จืด	-	-
15. <i>Hydrophytum formicarum</i> Jack / Rubiaceae	กระเข้หิมีต	ลำต้น ¹ / เมากะป้อ	-	-
16. <i>Lepidium sativum</i> L.* / Brassicaceae	เทียนแดง	เมล็ด ¹ / ขม	-	-
17. <i>Lepionurus sylvestris</i> Blume / Oplilaceae	หมากหมก	ราก ¹ / เมากะป้อ	-	-
18. <i>Ligusticum sinense</i> Oliv. cv. <i>Chuanxiong</i> */ Apiaceae	โกลูหัวบัว	เหง้า ¹ / ทอม-ร้อน	-	-
19. <i>Mimosa pudica</i> L. / Fabaceae	ไมยราบ	ราก ¹ / จืด	-	-
20. <i>Mitragyna speciosa</i> (Roxb.) Korth / Rubiaceae	กระท่อม	ใบ ¹ / เมากะป้อ	-	-
21. <i>Moringa oleifera</i> Lam. / Moringaceae	มะรุม	ผล ¹ / มัน	-	-
22. <i>Morus alba</i> L. / Moraceae	หม่อน / ผักไหมพิน	เนื้อไม้ ¹ / จืด	-	-
23. <i>Rheum officinale</i> Bail.*/ Polygonaceae	โกลฐน้ำเต้า	ราก ¹ / ทอม	-	-
24. <i>Rhinacanthus nasutus</i> (L.) Kuriz / Acanthaceae	ทองพันชั่ง	ราก ¹ / เมากะป้อ	-	-
25. <i>Senna garrettiana</i> (Craib) H.S. Irwin & Barneby / Fabaceae	แสนสาร	เนื้อไม้ ¹ / ขม	-	-

ตารางที่ 1 พืชสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ประกอบยารักษาโรคตับ (ต่อ)

ชื่อวิทยาศาสตร์ / วงศ์	ชื่อพื้นเมือง	ส่วนที่ใช้ / รสยา	ฤทธิ์ทางชีวภาพ	อ้างอิง
26. <i>Solanum indicum</i> L. / Solanaceae	มะแว้งขม	ผล ¹ / ขม	-	-
27. <i>Stephania suberosa</i> Forman / Menispermaceae	บอระเพ็ดพุงช้าง	หัว ¹ / แมงป่อง	-	-
28. <i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr. & L. M. Perry* / Myrtaceae	กานพลู	ดอกตูม ¹ / ร้อน	-	-
29. <i>Tinospora baenzigeri</i> Forman / Menispermaceae	ชิงช้ากาลิ	เถา ¹ / ขม	-	-

ชนิดพืชที่ไม่สามารถระบุชื่อวิทยาศาสตร์ได้				
1. <i>Rafflesia</i> sp. / Rafflesiaceae	บัวผุด	ดอก ¹ / หอม	-	-
2. <i>Smilax</i> sp1. / Smilacaceae	ข้าวเย็นใต้	หัว ¹ / แมงป่อง	-	-
3. <i>Smilax</i> sp2. / Smilacaceae	ข้าวเย็นเหนือ	หัว ¹ / แมงป่อง	-	-
4. <i>Zingiber</i> sp. / Zingiberaceae	ขิงแห้ง	เหง้า ¹ / ร้อน	-	-
5. Unknown 1	หญ้าเกล็ดหอย	ทั้งต้น ¹ / ขม	-	-
6. Unknown 2	จันทน์ขาว	เนื้อไม้ ¹ / ขม-หอม	-	-

หมายเหตุ: 1 ใช้เป็นส่วนประกอบในตำรับยา และนิยมต้มมาดื่ม 2 ตำพอกบริเวณรอยโรค, CCl4 = Carbon tetrachloride, APAP = acetaminophen หรือ paracetamol

* = พืชสมุนไพรชนิดนำเข้ามาจากต่างประเทศไม่สามารถเก็บตัวอย่างได้ อ้างอิงชื่อวิทยาศาสตร์จากหนังสือและงานวิจัยต่าง ๆ

สรุปผลการวิจัย

จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาการรักษาโรคตับของหมอพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาที่มีค่ายิ่ง การวินิจฉัยโรคและการเลือกใช้สมุนไพรแต่ละชนิดในการประกอบตำรับยา มีการพิจารณาอย่างรอบคอบ เพื่อให้เหมาะสมกับอาการของผู้ป่วย โดยเฉพาะการตั้งตำรับยา มีการพิจารณาด้วยหลัก เพื่อรักษาโรคที่ผู้ป่วยเป็นโดยตรง การพิจารณาด้วยยาช่วย เพื่อรักษาโรคแทรก และการพิจารณาด้วยยาประกอบ เพื่อบำรุงร่างกาย และคุมฤทธิ์ยาในตำรับ ในการพิจารณาด้วยนั้น พบว่าใช้หลักการพิจารณาจากระยะของสมุนไพรควบคู่กับประสบการณ์ของหมอพื้นบ้านที่สะสมมานาน จากรายงานการวิจัยต่าง ๆ พบว่าตำรับยาที่หมอพื้นบ้านเลือกใช้เมื่อนำมาทดสอบฤทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับโรคตับ พบว่ามีฤทธิ์ที่สอดคล้องกัน ดังนั้นองค์ความรู้เหล่านี้จึงมีค่าอย่างยิ่ง ควรค่าแก่การศึกษา และรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ หมอพื้นบ้านทุกท่านที่อนุเคราะห์ข้อมูลในการศึกษา คณะการแพทย์แผนไทย และคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ที่เอื้อเฟื้อสถานที่ในการทำวิจัย และทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (รหัสโครงการ TTM570387S)

เอกสารอ้างอิง

กองการประกอบโรคศิลปะ. (2542a). ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเวชกรรมไทย สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. นนทบุรี. หน้า 19-20.
กองการประกอบโรคศิลปะ. (2542b). ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม. สำนักปลัดกระทรวงสาธารณสุข. นนทบุรี. หน้า 8-151.

- วิญญู มิตรานันท์. (2540). พยาธิวิทยากายวิภาค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โอ เอสพริ้นติ้งเฮาส์. หน้า 181-227.
เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ ภัฏจนา ตีวิเศษ ภัทรพร ตั้งสุขฤทัย พรทิพย์ เต็มวิเศษ เดชา ไชยรักษ์ วนิดา คักดีสกุลพรเลิศ. (2546). กษัยตามแนวทฤษฎีการแพทย์แผนไทย. วารสารการแพทย์แผนไทย 7: 33-43.
Abdulla, M.A., Ahmed, K.A., Ali, H.M., Noor, S.M. and Ismail, S. (2009). Wound healing activities of *Rafflesia hasseltii* extract in rats. Journal of Clinical Biochemistry Nutrition 45(3): 304-308.
Ali, K., Ashraf, A. and Biswas, N.N. (2012). Analgesic anti-inflammatory and anti-diarrheal activities of ethanolic leaf extract of *Typhonium trilobatum* L. Schott. Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine 2(9): 722-726.
Babu, B.H., Shylesh, B.S. and Padikkala, J. (2001). Antioxidant and hepatoprotective effect of *Acanthus ebracteatus*. Fitoterapia 72: 272-277.
Biswas, K., Kumar, A., Babaria, B.A., Prabhu, K. and Setty, R.S. (2010). Hepatoprotective effect of leaves of *Peltophorum pterocarpum* against paracetamol Induced acute liver damage in rats. Journal of Basic and Clinical Pharmacy 1(1): 10-15.
Bunyaphatsara, N., Dechsree, S., Yoosook, C., Herunsalee, A. and Panpisutchai, Y. (2000). Anti-Herpes simplex virus component isolated from *Maclura cochinchinensis*. Phytomedicine 6(6): 421-424.
Choi, E. M. and Hwang, J.K. (2004). Anti inflammatory, analgesic and antioxidant activities of the fruit of *Foeniculum vulgare*. Fitoterapia 75 (6): 557 – 565.
Chou, S.T., Lai, C. P., Lin, C. C. and Shih, Y. (2012). Study of the chemical composition,

- antioxidant activity and anti-inflammatory activity of essential oil from *Vetiveria zizanioides*. Food Chemistry 134(1): 262-268.
- Devi, S.L. and Divakar, M.C. (2012). Wound healing activity studies of *Wrightia arboreaphytosome* in rats. Hygeia: Journal for Drugs and Medicines 4(2): 87-94.
- Ezeonwumelu, O.C., Omar, A.N., Ajayi, A.M., Okoruwa, A.G., Tanayen, J.K., Kiplagat, D.M. Okpanachi, O.A., Abba, S., Ezekiel, I., Onchweri, A.N., Okonkwo, C.O. and Byarugaba F. (2012). Phytochemical screening, acute toxicity, anti-inflammatory and anti-pyretic studies of aqueous extract of the root of *Flueggea virosa* (Roxb. ex Willd.) in rats International Journal of Pharmaceutical and Biomedical Research 3(3): 128-135.
- George, M. and Joseph, L. (2009). Anti-allergic anti-pruritic and anti-inflammatory activities of *Centella asiatica* extracts. African Journal of Traditional Complementary and Alternative Medicines 6(4): 554-559.
- Gopalakrishnan, C., Shankaranarayanan, D., Nazimudeen, S.K., Viswanathan, S. and Kameswaran L. (1980). Anti-inflammatory and C.N.S. depressant activities of xanthenes from *Calophyllum inophyllum* and *Mesua ferrea*. Indian Journal of Pharmacology 12(13): 181-191.
- Han, Y.Q., Huang, Z.M., Yang, X.B., Liu, H.Z. and Wu, G.X. (2008). In vivo and in vitro anti-hepatitis B virus activity of total phenolics from *Oenanthe javanica*. Journal of Ethnopharmacology 118(1): 148-153.
- Hegde, K. and Joshi, A.B. (2010). Hepatoprotective and antioxidant effect of *Carissa spinarum* root extract against CCl₄ and paracetamol-induced hepatic damage in rats. Bangladesh Journal of Pharmacology 5(1): 73-76.
- Huang, B., Ban, X., He, J., Tong, J., Tian, J. and Wang, Y. (2010). Hepatoprotective and antioxidant activity of ethanolic extracts of edible lotus (*Nelumbo nucifera* Gaertn) leaves. Food Chemistry 120(3): 873-878.
- Islam, M.A., Ahmed, F., Das, A.K. and Bachar, S.C. (2005). Analgesic and anti-inflammatory activity of *Leonurus sibiricus*. Fitoterapia 76: 359-362.
- Jachak, S.M., Bucar, F. and Karting, T.H. (1999). Antiinflammatory activity of extracts of *Biophytum sensitivum* in carrageenin-induced rat paw oedema. Phytotherapy Research 13(1): 73-74.
- Jadon, A., Bhaduria, M. and Shukla, S. (2007). Protective effect of *Terminalia bellerica* Roxb and gallic acid against carbon tetrachloride induced damage in albino rats. Journal of Ethnopharmacology 109(2): 214-218.
- Jain, N.K. and Singhai, A.K. (2011). Protective effects of *Phyllanthus acidus* (L) Skeels leaf extracts on acetaminophen and thioacetamide induced hepatic injuries in Wistar rats. Asian Pacific Journal of Tropical Medicine 4(6): 470-474.
- Keawpradub, N., Dej-adisai, S. and Yuenyongsawad, S. (2005). Antioxidant and cytotoxic activities of Thai medicinal plant named Khaminkhruea: *Arcangelisia flava*, *Coscinium blumeianum* and *Fibraurea tinctoria*. Songklanakarin Journal of Science and Technology 27: 455-466.
- Khantikaew, I. and Sakulkaemaruehai, S. (2007). Anti-cancer and anti-tuberculosis activity of the crude extracts from *Capparis micracantha*

- DC. In Proceedings of 33rd Congress on Science and Technology of Thailand, Bangkok. 1-3.
- Kilani, S., Sghaier, M.B., Limem, I., Bouhlel, I., Boubaker, J., Bhourri, W., Skandrani, I., Neffatti, A., Ammar, R.B., Franca, M.G.D., Ghedira, K. and Ghedira, L.C. (2008). In vitro evaluation of antibacterial anti-oxidant cytotoxic and apoptotic activities of the tubers infusion and extracts of *Cyperus rotundus*. Bioresource Techno-logy 99(18): 9004-9008.
- Koonrunsesomboon, N., Bangchang, K.N. and Karbwang, J. (2014). Therapeutic potential and pharmacological activities of *Atractylodes lancea* (Thunb.) DC. Asian Pacific Journal of Tropical Medicine 7(6): 421-428.
- Krishanan, N. and Muthukrishnan, S. (2012). Effect of *Nigella sativa* seed extract on carbon tetrachloride-induced hepatotoxicity. Journal of Acute Medicine 2: 107-113.
- Kumar, K.V.A., Satish, S., Rama, T., Kumar, A., Babul, D. and Samhitha, J. (2010). Hepato-protective Effect of *Flemingia strobilifera* R.Br. on Paracetamol induced Hepato-toxicity in Rats. International Journal of PharmTech Research 2(3): 1924 –1931.
- Labu, Z.K., Makshud, M., Basir, S., Uddin, J., Biswas, S. and Sultana, N. (2013). Study of Phytochemical screening, antioxidant, antidiarrhoeal and analgesic activities of hydromethanol extract of *Polyalthia suberosa* (Roxb). Journal of Biomedical and Pharmaceutical Research 2(3): 52-63.
- Lee, M.Y., Lee, J.A., Seo, C.S., Ha, H., Lee, H. and Son, J.K. (2011). Anti-inflammatory activity of *Angelica dahurica* ethanolic extract on RAW264.7 cells via upregulation of hemeoxygenase -1. Food and Chemical Toxicology 49(5): 1047-1055.
- Mahesh, R., Bhuvana, S. and Begum, V.M.H. (2009). Effect of *Terminalia chebula* aqueous extract on oxidative stress and anti-oxidant status in the liver and kidney of young and aged rats. Cell Biochemistry and Function 27(6): 358-363.
- Matsuda, H., Ninomiya, K., Morikawa, T., Yasuda, D., Yamaguchi, I. and Yoshikawa, M. (2009). Hepatoprotective amide constituents from the fruit of *Piper chaba*: Structural requirements, mode of action, and new amides. Bioorganic & Medicinal Chemistry 17(20): 7313-7323.
- Mukazayire, M.J., Minani, V., Ruffo, C.K., Bizuru, E., Stevigny, C. and Duez, P. (2011). Traditional phytotherapy remedies used in Southern Rwanda for the treatment of liver diseases. Journal of Ethnopharmacology 138(2): 415-431.
- Narendhirakannan, R.T. and Limmy, T.P. (2012). Anti-inflammatory and anti-oxidant properties of *Sida rhombifolia* stems and roots in adjuvant induced arthritic rats. Immunopharmacology and Immunotoxicology 34(2): 326-36.
- Ozaki, Y., Soedigdo, S., Wattimena, Y. R. and Suganda, A.G. (1989). Anti-inflammatory Effect of Mace, Aril of *Myristica fragrans* Houtt. and Its Active Principles. The Japanese Journal of Pharmacology 49(2): 155-163.
- Panjaitan, R.G.P., Handharyani, E. and Manalu, C.W. (2013). Hepatoprotective activity of *Eurycoma longifolia* Jack. root. Indian Journal of Traditional Knowledge 12(2): 225-230.

- Panthong, A., Kanjanapothi, D., Taesotikul, T., Wongcome, T. and Reutrakul, V. (2003). Anti-inflammatory and antipyretic properties of *Clerodendrum petasites* S. Moore. *Journal of Ethnopharmacology* 85(1): 151-156.
- Patwardhan, S., Vadnal, P., Singhai, A.K. and Somani, R. (2009). Studies on hepato-protective activity of ethanolic extract of *Cassia fistula* bark against CCl₄ induced hepatic damage in wistar rats. *Pharmacologyonline* 2: 50-63.
- Phillips, O. A., Mathew, K. T. and Oriowo, M. A. (2006). Antihypertensive and vasodilator effects of methanolic and aqueous extracts of *Tribuluster restris* in rats. *Journal of Ethnopharmacology* 104(3): 351-355.
- Pramyothin, P., Ngamtin, C., Pounghompoo, S. and Chaichantipyuth, C. (2007). Hepato-protective activity of *Phyllanthus amarus* Schum. et. Thonn. extract in ethanol treated rats: In vitro and vivo studies. *Journal of Ethnopharmacology* 114(2): 169-173.
- Pukdeekumjorn, P., Reuangnoo, S., Panthong, S. and Itharat, A. (2012). In vitro antioxidant, anti-inflammatory and antimicrobial activities of *Cinnamomum porrectum* wood (Thep-Ta-Ro) in 1st Conference on Graduate Student Network of Thailand (GS-NETT 2012).
- Puttipan, R. and Okonoqi, S. (2014). Antioxidant activity of *Rafflesia kerrii* flower extract. *Drug Discoveries and Therapeutics* 8(1): 18-24.
- Rajasekaran, A. and Periasamy, M. (2011). Protective effect of ethanolic root extract of *Plumbago indica* L. on paracetamol induced hepatotoxicity in rats. *African Journal of Pharmacy and Pharmacology* 5(20): 2330-2334.
- Reanmongkol, W., Subhadhirasakul, S. and Bouking, P. (2003). Antinociceptive and antipyretic activities of extracts and fractions from *Dracaena loureiri* experimental animals. *Songklanakarin Journal of Science and Technology* 25(4): 467-476.
- Ridditid, W., Sae-wong, C., Reanmongkol, W. and Wongnawa, M. (2008). Antinociceptive activity of the methanolic extract of *Kaempferia galangal* L. in experimental animals. *Journal of Ethnopharmacology* 118(2): 225-230.
- Saetung, A., Itharat, A., Dechsukum, C., Keawpraadub, K., Wattanapiromsakul, C., Keawpradub, N. and Ratanasuwan, P. (2005). Cytotoxic activity of Thai medicinal plant for cancer treatment. *Songklanakarin Journal of Science and Technology* 27(2): 469-478.
- Silva, L.R., Valentao, P., Faria, J., Ferreres, F., Sousa, C., Izquierdo, A.G., Pinho, B.R. and Andrade, P.B. (2012). Phytochemical investigation and biological potential screening with cellular and non cellular models of globe amaranth (*Gomphrena globosa* L.) inflorescences. *Food Chemistry* 135(2): 756-763.
- Somsil, P., Ruangrunsi, N., Limpanasitikul, W. and Itthipanichpong, C. (2012). In vivo and vitro anti-inflammatory activity of *Harrisonia perforata* root extract. *Pharmacognosy Journal* 4(32): 38-44.
- Sreedevi, C.D., Latha, P.G., Ancy, P., Sujab, S.R., Shyamal, S., Shineb, V.J., Sinib, S., Anujab, G.I. and Rajasekharanb, S. (2009). Hepatoprotective studies on *Sida acuta* Burm.f. *Journal of Ethnopharmacology* 124(2): 171-175.
- Sreelatha, S., Padma, P.R. and Umadevi, M. (2009). Protective effects of *Coriandrum sativum* L. extracts on carbon tetrachloride-induced

- hepatotoxicity in rats. Food and Chemical Toxicology 47(4): 702-708.
- Sriwiriyan, S., Ninpesh, T., Sukpondma, Y., Nasomyon, T. and Graidist, P. (2014). Cytotoxicity Screening of Plants of Genus Piper in Breast Cancer Cell Lines. Tropical Journal of Pharmaceutical Research 13 (6): 921-928.
- Tangsucharit, P., Kukongviriyapan, V., Kukong-viriyapan, U. and Airarat, W. (2006). Screening for Analgesic Anti-inflammatory Activities of extracts from local Vegetables in Northeast Thailand. Srinagarind Medical Journal 21(4): 305-310.
- Tewtrakula, S., Subhadhirasakula, S., Cheenprachab.,S., Yodsaoueb, O., Ponglimanontb, C. and Karalaib, C. (2011). Anti-inflammatory principles of *Suregada multflora* against nitric oxide and prostaglandin E₂ releases. Journal of Ethnopharmacology 133 (1): 63-66.
- Viswanatha, G.L.S., Vaidya, S.K., Ramesh, C., Krishnadas, N. and Rangappa, S. (2010). Antioxidant and antimutagenic activities of bark extract of *Terminali aarjuna*. Asian Pacific Journal of Tropical Medicine 3(12): 965-970.
- Wu, S.Q, Otero, M., Unger, F.M., Goldring, M.B., Phrutivorapongkul, A. and Chiari, C. (2011). Anti-inflammatory activity of an ethanolic *Caesalpinia sappan* extract in human chondrocytes and macrophages. Journal of Ethnopharmacology 138(2): 364-372.
- Yu, F., Li, H., Meng, Y. and Yang, D. (2013). Extraction optimization of *Angelica sinensis* polysaccharides and its antioxidant activity in vivo. Carbohydrate Polymers 94(1): 114-119.
- Zulfiker, A.H.M., Rahman, M.M., Hossain, M.K., Hamid, K., Mazumder, M.E.H. and Rana, M.S., (2010). In vivo analgesic activity of ethanolic extracts of two medicinal plant-*Scoparia dulcis* L. and *Ficus racemosa* L. Biology and Medicine 2(2): 42-44.

